

Dini Arařtırmalar, Ocak-Nisan 2000, C. 2, s. 6

Fransa'nın Kuzey ve Batı Afrika'da
Uyguladığı İslâm Siyaseti:

Sultan Reşad'ın Yayınladığı Cihat Çağrısının Reddi Meselesi*

*Ahmet KAVAS***

Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Enver Paşa kurmaylarından gizli olarak Osmanlı Genelkurmay İkinci

* Bu makalenin amacı Fransa'nın sömürge döneminde müslümanlara ne kadar iyi muamelelerde buldukları gibi bir hususa katkı sağlamak değildir. Yaklaşık bir asır önce Avrupalı bir devletin takip ettiği siyaseti sayesinde bazı müslümanların kanaatlarını etkileyerek kendine nasıl yaklaştırdığını göstermektir. Ancak bu çalışmada meseleyi incelerken çağrıya karşı olumsuz yaklaşımda bulunanların cevaplarını esas aldık. Cihad-ı Ekber'in bütün dünya müslümanları üzerinde meydana getirdiği müspet yankılar başka bir araştırma konusu olduğu için burada üzerinde durmadık. Günümüzün Avrupalı İslâm dünyası araştırmacıları cihat çağrısına verilen bu cevapları sömürge dönemi mantığının bir sonucu görüp üzerinde durmaya gerek görmemekteler. Ashında ülkemizde son yıllarda Avrupa Topluluğu'na girildiği takdirde "din ve vicdan hürriyeti ile etnik kimlik konularında büyük imkanlara kavuşulacağı" düşüncesi genel bir kanaat haline geldi. Oysaki bu tür yaklaşımların riskli olduğu ve Avrupa'nın ısrarlarıyla geline bu tür düşüncelerin ilerde ne gibi neticeler vereceğini görmek için uzun zamana ihtiyaç vardır. (Bu makalenin son halini almasında katkılarını esirgemeyen Mustafa Birol Ülker'e teşekkür ederim)

** Dr., TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, Afrika Uzmanı.

Reisi Alman subay Bronzart'la birlikte 8 Teşrinievvel 1330'da (21 Ekim 1914) bir plan hazırladı.¹ Planın ikinci maddesine göre savaşa resmen girildiği zaman Padişah İtilaf devletleri aleyhine cihat ilan edecekti. 14 Kasım 1914'te İslâm aleminin desteğini almak için yapılan Cihat-ı Ekber bütün dünyaya duyurulmadan önce Enver Paşa tarafından gazetelerde bu mesele hakkında haberler yayımlanarak kamuoyu oluşturmaya çalışıldı. Almanya'nın teşvikiyle yapıldığı daha o günlerde iddia edilen bu çağrı ile İtilaf devletleri Fransa, Rusya ve İngiltere'nin sömürgelerinde bulunan müslümanların mevcut idarecilerine itaati bırakmaları ve Osmanlı Padişahına tabi olmaları isteniyordu. Henüz Trablusgarp Savaşı'nın üzerinden iki yıl geçmediği halde burayı işgal eden İtalya o günlerde Almanya tarafında yer aldığı için bu çağrıda ona karşı bir ifade yer almadı.² Aslında Osmanlı topraklarındaki müslümanlar için 14 Ekim 1914'te Fatih Camiinde ilan edilen cihat fetvalarının³ istenilen heyecanı uyandırmadığı görülmüştü. Kazım Karabekir Paşa'ya göre çağrının hazırlanış biçiminden dolayı Osmanlı Devlet erkânı bu gelişmelerin dışında bırakılmışlar ve sadece basın yoluyla hadiseleri takip etmişlerdi.⁴

Bizim üzerinde duracağımız cihat çağrısı Arapça olarak hazırlanan ve özellikle Almanlar'ın desteğiyle Fas'tan Hindistan'a kadar bütün müslüman topluluklara ulaşacak şekilde dağıtılan çağrıdır. Afrika kıtasında müslümanların yaşadıkları bölgelerin büyük bir kısmını XIX. asrın ikinci yarısından XX. asrın başına kadar ele geçiren Fransa işgali altındaki topraklarda bu çağrının aleyhine büyük bir kampanya başlattı. Tarikat şeyhleri, ulema, mahalli reisler yanında Tunus Beyi ve Fas Sultanı gibi yarı bağımsız olarak idarelerinde tuttıkları liderlerin bu çağrıya menfi cevaplar yazmaları sağlandı. Arapça asılları ve Fransızca tercümeleriyle beraber toplam 62 karşı cihat çağrısı *Revue du Monde Musulman* dergisininin 29 ncu sayısında yayımlandı.⁵ Fakat bu çağrıyı dikkate alarak hareke-

1 Ali İhsan Sâbis, *Harb Hatıralarım*, I, İstanbul 1943, 110-119.

2 Orhan Koloğlu, "İslâm Dünyasını Alman Kültürü ile Harkete Geçirme ve Dr. Jaekch", *Tarih Toplum*, XIV/79, 49-56; Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *DİA*, VI, 197-200.99

3 Şeyhülİslâm Mustafa Hayri Efendi tarafından verilen cihad fetvaları, *İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1334 (1915), RMM, s. 640.

4 Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, II, İstanbul 1994, 376, 384-389.

5 "Les Musulmans français et la guerre", *Revue du Monde Musulman*, Edition Ernest Leroux, 8e année, XXIX, Paris, Décembre 1914, 389 s. [Derginin bu sayısında mektuplarla ilgili herhangi bir yorum bulunmamaktadır. Cihat çağrısına karşı cevap verenlerin isimleri ve cevapların

te geçen Fas, Tunus, Trablusgarp, Somali ve Sudan'daki müslümanların faaliyetleri her türlü sansüre tabi tutulduğu için Osmanlı Devleti dahi bu gelişmelerden yeteri kadar haberdar olamıyordu. Hatta bu çağrı üzerine Fas'a geçen Cezayir'in işgali karşısında en büyük mücadeleyi verenlerden Emir Abdülkadir'in oğlu ve Fas Emiri Abdülmalik cihat ilanını Fas şehrindeki büyük camide halka birlikte okudular.⁶

Osmanlı Devleti'nin dünya müslümanları üzerindeki nüfuzunun azaldığı bir dönemde bu derece geniş kapsamlı bir cihat ilanının ciddi bir netice vermeyeceğini İstanbul'daki ileri gelen devlet adamları bile anlamışlardı. Zira Almanlar'ın isteği üzerine kaleme alınması kadar onlar tarafından dağıtılması Fransız sömürgelerinde bu girişimden beklenen hareketi sağlamadı. Ancak bu çağrı Fransız sömürgelerinden çok İngiliz sömürgelerinde müspet yankı buldu. Özellikle Hindistan, Orta Asya, Trablusgarp (bugünkü Libya) ve hatta Tunus müslümanları güçleri nispetinde yardımda bulundular.⁷

XIX. asrın ilk yarısından itibaren İslâm ülkelerini planlı olarak işgal edip sömürgeleştiren Fransa, İngiltere, Almanya, Rusya, Hollanda, İtalya ve Belçika buralarda uzun yıllar kalabilmek için menfaatlerinin korunması doğrultusunda kendilerine mahsus birer "İslâm siyaseti" belirlemeye başlamışlardı. Özellikle Fransa 1830'da işgal ettiği Cezayir başta olmak üzere Batı Afrika'daki bütün müslüman topluluklar ile "himaye" adı altında sömürge idaresine dahil ettiği Tunus ve Fas gibi iki önemli ülkeyi de bu siyasetle yönetiyordu.

Fransız işgaline karşı büyük direnişe geçtikleri halde yeterli güce sahip olmayan Afrikalı müslümanlar arasında ayrılıklar başladı. Bir kısmı kendilerini direnişe sevk eden önderlerini canlarıyla ve mallarıyla desteklerken diğerleri Fransa'yla yakınlaşp ona itaat etmenin daha hayırlı sonuçlar doğuracağına inanıyorlardı. Her iki görüşe sahip olanlar tavırlarını belirlerken "İslâmî değerlere" bağlılıktan taviz vermediklerini ısrarla vurgulamaktaydılar.

buldukları sayfa numaralarını derginin kısaltılmış adı olan *RMM* ile vermekle yetindik. Ayrıca bu cevapların çoğu tarihsiz olup tarihi bulunanları belirttik.]

6 *Sebilürreşad* dergisinin 1333 yılında 313'ten 324'e kadar yayımlanan sayıları tamamıyla Cihad-ı Ekber'le ilgili yazı ve haberlere ayrılmıştı. XIII/317, 21 Muharrem 1333, 40; XIII/318, 29 Muharrem 1333, 48; XIII/324, 12 Rebiyülevvel 1333, 92-93.

7 Mahmoud Abdelmoula, *Jihad et Colonialisme. La Tunisie et la Tripolitaine 1914-1918*, Tunis 1987, 181.

Bir taraftan İslâm adına Fransızlarla çarpışmak diğer taraftan aynı düşmana karşı İslâm adına itaat etmeyi kabul etmek zorunda kalan bu müslümanlar arasında farklı anlayış ve davranışlar giderek belirginleşti. İşgal etmeyi planladığı müslüman bölgelerin çoğunu eline geçiren Fransa bundan böyle işgalle yetinmeyip ilerideki amaçları uğruna siyasallaştırdığı İslâm'ı kendi hizmetinde kullanmaya başladı. Dinleri adına ona karşı mücadele etmek için gayret gösteren topluluklar bir süre sonra yine aynı dinlerini huzur ve huşu içinde yaşayabilmek için bu ülkeye sadece itaat etmenin yetmeyeceğini bilakis onun düşmanlarına karşı mücadele etmenin de bir dini vazife olduğunu kabullendiler. Hatta bu itaat konusunda o kadar ileri gittiler ki Tunus ve Cezayirli müslümanların bir kısmı asırlarca İslâm'ın tek halifesi kabul ettikleri Osmanlı devletiyle savaşmayı bir borç sayar hale geldiler.

Fransa'nın "hilafetin kureyşliliği" meselesini Afrikalı müslümanlar arasında yeniden canlandırması kadar "Jön Türkler'in" gayretleriyle Osmanlı Padişahının "hilafet makamını" uluslararası ilişkilerinde sıkışan Almanya'nın siyasi ve askeri emellerine alet ettirmesi İslâm dünyasındaki kopuşu iyice hızlandırdı. Kısa zamanda bu iki devletin "İslâm siyaseti" netice vermiş ve sömürgeci diğer devletlerin de katkılarıyla müslümanlar birbirlerinden uzaklaşarak kimin hakiyetinde iseler onun siyasi çizgisine bağlanmışlardı.⁸

Revue du Monde Musulman'da cihat çağrısına karşı yayımlanan mektup, çağrı, bildiri, buyrultu, kanaat, ilan ve davet tarzındaki 62 cevabın büyük bir çoğunluğu Arapça kaleme alınmış ve tamamına yakınında çok sayıda ayet ve hadis zikredilerek Fransa tarafında yer almanın maddi yönü kadar manevi yönünün de üzerinde durulmuştu. Genelde cevaplar yazanın kendi adına veya üzerinde nüfuz sahibi olduğu topluluğu adına yazılmışken mesela bugün Mali Cumhuriyeti'nde bulunan Timbüktü şehrindeki müslümanlar yirmi beş imzalı bir mektup kaleme aldılar. Yazdıkları mektubun Timbüktü ve civarındaki bütün müslümanların kanaatlarını ifade ettiğini belirterek meseleyi serbestçe tartıştıktan sonra kaleme aldıklarını ayrıca zikretme ihtiyacı hissetmişlerdi.⁹ Yine müşterek olarak cihat çağrısına cevap verenler arasında Senegal'in Dakar, Saint-Louis ve

8 Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde meydana getirdiği nüfuz için bakınız: İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul 1983, 159.

9 Timbüktülü müslümanların müşterek kanaatlarını ifade eden mektup, RMM, s. 95-105.

Rufisque şehirlerinde bulunan müslümanlara ait üç mahkemenin kadısı da bulunmaktadır.¹⁰ Bu çağrıya cevap veren önemli şahsiyetlerden bir diğeri günümüzde milyonlarca Senegalli müslümanın tabi olduğu Müridiye tarikatı şeyhi Ahmedu Bamba'dır. 1895-1902 yılları arasında Fransa tarafından sürgüne gönderilen bu şeyh verdiği cevapta kimsenin Fransızları kendisi kadar iyi tanımadığını ve gerçek hıristiyanların kimseye eziyet etmediklerini ifade ediyordu.¹¹

Fransızca kaleme alınan birkaç mektup ise Gine ve Senegal'de yaşayan Suriyeli ve Faslı müslüman tüccarlara aitti.¹² Fransız işgali öncesinde ve işgali takip eden ilk dönemlerde Afrikalı müslümanların ortak lisansı Arapça idi. Günümüzde sadece Fransızca'nın resmi dil kabul edildiği bu ülkelerin asırlarca kullandıkları Arapça ise artık özel gayretlerle öğretilmektedir.

Cihat çağrısı karşısında kanaatlarını bildiren Kuzey ve Batı Afrikalı müslümanların başta Fransa olmak üzere Osmanlı Devleti ve Almanya hakkındaki düşünceleri bugün dahi dikkat çekicidir. Bu makaleye konu olan cevaplar esas alındığında bunların tamamına yakınında Fransa'ya karşı minnet dolu ifadeler kullanıldığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti'ne karşı daha temkinli davrananlar yanında genelde cihat çağrısını ve hatta çağrıda bulunanları ağır ifadelerle eleştirenler oldukça fazladır. Almanya'ya karşı tepkilerine gelince daha ziyade Fransa tarafından kendilerine benimsetilen istikamette "gerçek bir İslâm ve Osmanlı düşmanı" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Afrikalı müslümanların Fransa ve Fransızlar hakkındaki kanaatları:

1914'te yapılan bu cihat çağrısına kadar Cezayir halkı yaklaşık 80 senedir Fransa'nın idaresindeydi. Diğer müslüman topluluklar ise henüz 30/35 senedir sömürge idaresinde bulunuyorlardı. Bu bölgelerin hemen hemen tamamında yakın gelecekte bu idareden kurtulma ihtimali yoktu. Küçük çaplı ve ferdi direnişler ise ya üzerine gitmeye değer bulunmuyor veya biraz güçlenince çok ağır

10 Senegal'in Dakar kadısı Aliyun Diagne, Saint-Louis kadısı Ayniya Seck ve Rufisque kadısı Mbaye Thiaba'nın 1 Şubat 1915 tarihli müşterek çağrıları, *RMM*, s. 135-139.

11 Senegaldeki Müridiye Tarikatı kurucusu Ahmedu Bamba, *RMM*, s. 113-115.

12 Senegal'in Dakar ve Kaolack kentlerinde ve Gine'deki Suriyeli Tüccarlar'ın çağrısı, *RMM*, s. 157-168.

cezalandırılıyordu. Ayrıca uzun yıllar buralarda görev yapan ve her türlü maddi desteği kullanan Fransız memurlar bazı mahalli liderleri ve tarikat şeyhlerini kendi saflarına çekmeyi başardılar. Bunlara verdikleri imkanlarla uyguladıkları “İslâm siyasetini” geniş kitlelere yaymayı hedef edindiler. Cihat çağrısına verdikleri cevaplarda Fransa ve Fransızlar hakkında açıkça sergiledikleri müspet hatta çok zaman abartılı ifadeleri bu çerçevede değerlendirilmelidir. Kaldı ki kendilerine kanaatları sorulduğunda susmayı tercih eden ve belki de menfi tavır sergileyenlerin cevapları takip edilen bu siyaset açısından sakıncalı görüldüğünden diğerleri arasında yayımlanmamış olmalıdır. Bazı ileri gelenler ise sadece cihat çağrısına cevap vermekle yetinmeyip dünyadaki dindaşlarını ülkelerindeki Fransız varlığı hakkında aydınlatma gereğini hissetmişlerdi. Moritanya’da Kadiriye tarikatının Sidiye koluna mensup Muhammed b. Şeyh Ahmedu b. Süleyman Fas, Tunus, Cezayir, Mısır ve Hint müslümanlarına da hitap eden çağrısında Fransız idaresinin kurulmasından sonra Batı Afrikalı kardeşlerinin iyi durumlarını onlara duyuruyordu. Bu cevaplara göre Fransızlar’dan korkan müslümanlar hatalı ve suçluluk duygusu içinde yaşamaktaydılar.¹³ Zaten müslümanların yurtlarına huzuru getiren Fransa bu iyiliğinin karşılığı olarak sadece bu ülkelerin menfaatlerini müşterek olarak kullanmaktan başka bir şey istemiyordu. Zayıf durumlarında yardımlarına koşan bir ülkenin bölgelerindeki zenginlikleri barış içinde paylaşması gayet tabii bir davranıştı.¹⁴

Bugünkü Mali Cumhuriyeti topraklarında bulunan bütün Timbüktü halkı Fransa bayrağı altında yaşamaktan dolayı memnuniyetlerini ifade ettiler.¹⁵ Sömürgeci devletle yaşama zorluğunun farkında olan Aşağı Senegal’in Ticani lideri el-Hac Malik Sy (ö. 1922) Fransa’nın kazanacağı zaferin kendilerini de mutlu kılacağına inanmaya başladı. Hatta aksini iddia edenleri turnaklarıyla kendilerini boğazlayanlara benzetmişti. Bu ülkeyle işbirliği yapmaktan kaçınmamalı ve sağlam barış imzalanmalıydı. Zira bölge insanları için bu davranış iyi sonuçlar do-

13 Moritanya’da Kadiri tarikatının Sidiye kolu şeyhlerinden Sidi Muhammed b. Şeyh Ahmedu b. Süleyman’ın mektubu, *RMM*, s. 63-69.

14 Moritanya’nın Valata şehri esnafı adına Ticani tarikatı şeyhi Muhammed Uld Osman’ın yazdığı mektup, *RMM*, s. 81-86.

15 Timbüktülü müslümanların mektubu, *RMM*, s. 95-105.

ğuracaktı. Eğer Osmanlı Devletinin cihat çağrısına uyarak Fransa'ya karşı savaş açılacaksa bu hiç bir fayda getirmeyecekti.¹⁶

Sömürge öncesi yaşantıları hakkında kendi değerlendirmeleri:

Kuzey ve Batı Afrikalı müslümanların ifadeleri dikkate alındığında sömürgecilik öncesi bölgelerinde huzur yoktu. Moritanya'daki Beni Hassan kabilesinin şerrinden ülkedeki güçsüz müslümanları Fransa koruduğu için Tukulör, Mor ve siyahi toplumlara yapılan saldırılar bitti ve kendi idarecilerinin baskıları, yağmaları ve ölüm cezaları sona erdi. Yine Moritanya'da el-Hac Ömer ve Beni Hassan'ın ahaliden aldıkları aşırı vergi ve harac kaldırıldı. Özellikle Beni Hassan en fazla zararı toplumun dini konulardaki önderleri marabulara (murabıt) vermektedir. Fransızların gelişiyle birlikte baskıdan kurtuldular ve kötü muamelelere maruz kalmaları sona erdi.¹⁷ Önceden Moritanyalı müslümanlar tam bir anarşi içerisindeydiler. Yağmacılara, kundakçılara, hırsızlara, baskıcılara ve yol kesicilere terk edilen ülke Fransızlar'ın gelmesiyle bunlardan kurtuldu.¹⁸

Müslümanlara göre Fransa savaşabilecek insan sayısı ve silah bakımından güçlü bir devlet olup merhameti, cömertliği, hoşgörüsü, sabrı ve adaleti tesis etme bakımından diğer Avrupa devletlerinden üstündü.¹⁹ Mali'nin Hudh kasabası halkı ve Moritanya'nın Valata şehrindeki bir mahalle reisi olan Daman b. Ahmed'e göre Fransız idaresi öncesinde zayıf oldukları için düşmanlarıyla çevrili bölgelerinde rahat yaşamıyorlardı. Uzun süre sürgünde kaldıktan sonra ancak Fransızlar sayesinde evlerine geri dönmüşlerdi. Bu yüzden onların yaptıkları iyilikleri yazmaya söz ve yazının kafi gelmeyeceğini belirtiyorlardı.²⁰ Ceha-

16 Bas-Senegal'deki Volof Ticanilerinin lideri ve bir çok eser yazan alim el-Hac Malik Sy'nin talebelerine çağrısı 19 Ocak 1915, *RMM*, s. 105-113; Said Bousbina, "Al-Hajj Malik Sy. Sa chaîne spirituelle dans la Tijaniyya et sa position à l'égard de la présence française au Sénégal", *Le Temps des Marabouts itinéraires et stratégies islamiques en Afrique occidentale française v. 1880-1960* (éds. David Robinson ve Jean-Louis Triaud), Paris 1997, 181-198.

17 Şeyh Saad Buh'un cevabı, 20 Kasım 1914, *RMM*, s. 23-31;

18 Mederdra'da Batı Trarza kadısı Muhammed b. Muhammed Fall'ın çağrısı, 12 Aralık 1914, *RMM*, s. 39-44; Bk. Zekeriya Kurşun, "el-Hac Ömer", XIV, s. 417-419.

19 Ahmed Yora, Moritanyalı şair, soybilimci ve tarihçi, *RMM*, s. 45-62 .

20 Moritanyalı Maalayneyn'in kardeşi Sidi el-Hayr b. Muhammed b. Fadıl'dan Paris, Dakar ve Bamako'daki idarecilere, *RMM*, s. 87-93; Moritanya'nın Valata şehrinde bir mahallenin reisi Daman b. Ahmed'in mektubu, *RMM*, s. 77-80.

let içerisinde yaşayan müslümanlar biraz olsun eski hallerinden kurtuldular. Moritanya ve Senegal’de silahsız dolaşmak mümkün değildi.²¹ Fransa’nın üç renkli bayrağını bu bölgelere diktiği güne kadar müslümanlar lidersiz ve anarşi içinde birbirlerini boğazlayarak yaşamışlardı.²² Gineli ticani şeyhi İbrahima Dalin ülkesinde Fransızları ilk önce kendisinin tanıdığını, lisanlarını ve davranışlarını öğrendiğinden herkesin bunlar hakkındaki müspet kanaatlarına güvenmekteydi.²³ Fransızları sevmelerinin asıl nedenlerinden bir diğeri ise kendilerini vahşiliğin zulmünden kurtarması ve bilgisizlikten medeniyetin aydınlığına kavuşturmasıydı.²⁴

Fransızlar’ın İslâmla ilgili tavırları:

Müslümanların yurtlarına barışı getiren Fransızlar dinin yaşanmasına karışmadıkları gibi onları koruyarak inançlarına ve saygı duydukları hususlara karşı menfi bir davranışta bulunmadılar. Hatta sıradan insanlardan farklı olarak önde gelen bu kimseler Fransa’nın özellikle din eğitimi “cesaretlendirmesini” dinlerine yapılan bir hizmet saydılar. Eğitim giderlerinin ödenmesi, öğretmenlere maaş tahsis edilmesi ve öğrencilere burs bağlanması çok önemliydi. Ayrıca dini vazifeleri yerine getirenlere saygı duymakla kalmayıp onları maaşa bağlamışlardı.²⁵

İnanç ve ibadet hürriyetlerini koruyan Fransa dinin yaşanmasına yardım etmesi yanında, camiler dahi inşa etmekteydi. Abdestlerine, namazlarına oruçlarına ve Kur’an okumalarına karışmadığı gibi²⁶ kendisine tebaalığı kabul eden

21 el-Hac Malik Sy’nin çağrısı, *RMM*, s. 105-113.

22 Senegal’in Kaolack kentindeki Ticani tarikatı liderlerinden Hac Abdullah Nias’ın cevabı, 2 Ocak 1915, *RMM*, s. 129-135.

23 Gine’nin Futa Calon bölgesinin Ticani lideri Tierno İbrahima Dalin’in yaptığı ve 25 kişinin imzalattığı çağrı, 17 Mart 1915, *RMM*, s. 139-151.

24 Gine’deki Futa Calon’un Ditin bölgesinde idari, dini ve diğer önde gelen 17 kişinin müşterek çağrısı, 17 Mart 1915, *RMM*, s. 153-157.

25 Sidi Muhammed b. Şeyh Ahmedu’nun mektubu, *RMM*, s. 63-69.

26 Moritanya’da bir dönem etkili olan Kadiriyye tarikatının Sidiye kolunun kurucusu Sidi el-Kebir’in torunu Butilimit’deki Şeyh Sidi Baba’nın cevabı, 8 Aralık 1914, *RMM*, s. 15-18; Moritanya’daki Trarza emiri Ahmed Salim’in 17 Aralık 1914 tarihli cevabı, *RMM*, s. 7-10; Adrar emiri Sidi Ahmed Uld Ayda’nın cevabı, *RMM*, s. 11-14; Şeyh Saad Buh’un cevabı, 20 Kasım 1914, *RMM*, s. 23-31; Ahmed b. Muhammed b. Hamdi’nin Türklere hitap eden çağrısı, 10 Aralık 1914, *RMM*, s. 33-38; Muhammed b. Muhammed Fall’in çağrısı, *RMM*, s. 39-44.

müslümanları hür bırakarak ibadet yapmalarına yardımcı oldu. Az vergi alan bu ülkeye savaş ilan etmenin doğru olmadığı kanaatını taşıyan Şeyh Saad Buh (ö. 1916) kendisinin aksine onlarla çarpışan kardeşi Maalayneyn'in taraftarlarını davranışlarından vazgeçirmek için 1906'da *en-Nasihatü'l-Amme ve'l-Hassa fi't-Tahzîr min Muhâberâti'l-Faransa* isimli bir kitap yazdı. Eser Fransa tarafından Fas'ta 1.000 adet bastırılarak bütün Moritanya'da dağıtıldı.²⁷ Savaş konusunda Fransızların haklılığını savunan cevapları yazanlar ifadelerinin sadece kendilerine ait olmadığını Moritanya, Batı Afrika, Cezayir, Tunus ve diğer bölgelerdeki ilim sahibi insanlarca da paylaşıldığını iddia etmekteydiler.²⁸

Fransızlar şehirlerde cuma namazlarının kılınması için büyük camiler, diğer namazlar için de küçük camiler inşa ederek ibadetlerini daha rahat yapmalarına yardım ettiler. Kadılıklar kurup adaletin tesisini sağlamak için gerekli desteği verdikleri gibi adli işleri yürütmeleri için buralara maaşlı kadılar tayin ettiler.²⁹ Her türlü iyilik ve barışla kuşattıkları bu memleketlerden 1850'de Cezayir'de, 1906'da Senegal'de, 1908'de Mali ve Moritanya'da medreseler açmışlardı.³⁰ Müslümanlar kendilerine din kardeşlerinden daha fazla merhametle yaklaşıp acıyan ve yardım eden bu ülkeye karşı mücadele etmeyecekleri gibi dostluğunu kazanma yolunda gayret göstereceklerdi. Zaten Kur'an-ı Kerim'de buyurmaktaydı: "Onlar sizi yurtlarınızdan çıkarmadıkça onlarla mücadele etmeyiniz".³¹ Kuzey ve Batı Afrikalı bu müslümanlara göre Fransızların herhangi bir müslümana yaptığı iyiliği bütün müslümanlara yapılmış gibi kabul edilmeliydi. Bu konuda bir hadis-i şerifte de "Müslümanlar tek bir ruh gibidir" denmesinden hareketle çevrelerindeki herkesi kendileri gibi davranmaya çağırmaktan geri durmadılar.³²

27 Şeyh Saad Buh'un cevabı, *RMM*, s. 23-31; Dedoud Ould Abdallah, "Guerre sainte et sédition blâmable? Nasîha de shaikh Sa'd Bu contre le jîhad de son frère shaihk Ma al-Ainin", *Le Temps des Marabouts itinéraires et stratégies Islâmiques en Afrique occidentale française v. 1880-1960* (éds. David Robinson ve Jean-Louis Triaud), Paris 1997, 119-153; David Robinson, "Sa'd Buh and the Fadiliyya and French colonial authorities", *Islâm et Societes au Sud du Sahara*, 11, Kasım 1997, 129-148.

28 Ahmed Salim'in cevabı, *RMM*, s. 7-10.

29 Muhammed b. Muhammed Fall'ın çağrısı, *RMM*, s. 39-44.

30 Aliyun Diagne, Ayniya Seck ve Mbaye Thiaba'nın çağrıları, *RMM*, s. 135-139.

31 Mümtöhine Suresi: 8.

32 Sidi Muhammed b. Şeyh Ahmedu'Nun mektubu, *RMM*, s. 63-69.

Fransa'nın himayesi altında dine ve eski adetlere saygı duyulduğu gibi kadılar Hz. Muhammed'in dinine göre hükmetmeye devam ettiler. Bu uygulamayı desteklerken itiraz edenleri cezalandırdılar.³³ Onların gelişiyle birlikte müslümanlar daha önce gidemedikleri bazı bölgelere hem de ikamet etmek için gittikleri gibi zengin kıyafetler giymeye başladılar.³⁴ Moritanya'nın Valata şehri esnafı düşmanlarının zulmünden ve yağmasından Fransa sayesinde kurtulduklarını haliyle kendilerine din kardeşlerinden daha sevimli geldiklerini bildiriyorlardı.³⁵

Senegal'in önde gelen dini liderlerinden Ahmedu Bamba kendisini yedi sene sürgünde tutan Fransızlar'ı çektiği sıkıntılara rağmen dinini yaşaması konusunda engel çıkarmayan kimseler olarak görerek onlara karşı sürdürdüğü eski davranışlarından vazgeçti. Hatta sonradan verdikleri hürriyeti de bir mükafat gibi görmeye başladı.³⁶

Fransa kısa zamanda İslâm'a dost olduğunu bu insanlara kabul ettirmekle kalmamış bu konuda yeni girişimlerde de bulunuyordu³⁷. Tunus'ta kurduğu himaye hükümeti şeriatın uygulanması yanında vakıfların, din eğitiminin ve Büyük Camiinin teşkilatını kolaylaştırmıştı. Bu müslümanlara göre İtilaf devletleri olan Fransa, İngiltere ve Rusya Hicaz bölgesini her türlü karışıklıklardan kurtarmaya karar vermişlerdi.³⁸ İbadetlerini huzur içinde yaşamaları için gayret gösteren bu ülkelerin muzaffer olması için yardım ve dua etmeleri konusunda çağrılarının ulaştığı herkesi göreve çağırdılar. Zira Fransa bayrağı ülkelerinde dalgalandığı günden itibaren dini ve dünyevi hayatları sıkıntısız geçmekteydi.³⁹

33 Moritanya'nın Brakna bölgesinin Dida da denilen kadısı Muhammed Mahmud'un cevabı, 17 Kasım 1914, *RMM*, s. 69-72.

34 Moritanya'daki Valata şehrinin mahalli reisi Talib Ebubekir cevabı, 8 Kasım 1914, *RMM*, s. 73-75.

35 Muhammed Uld Osman'ın yazdığı mektup, *RMM*, s. 81-86.

36 Ahmedu Bamba'nın cevabı, *RMM*, s. 113-115.

37 Cezayir'in Kostantine kentindeki Maliki müftü Seyyid b. Muhib, Hanefi müftü Sidi Başterzi Abdülkerim ve bunlarla birlikte eşraftan on dört kişinin imzaladığı çağrı, *RMM*, s. 181-188.

38 Tunus Beyinin bütün müslümanlara bildirişi, *RMM*, s. 267-272.

39 Tunus'ta bulunan Rahmaniye şeyhi Muhammed el-Beşiri, Kadiriye şeyhi Muhammed b. Şaban ve İseviye şeyhi Ahmet Şerif'in Tunus'daki Fransız yetkiliye yazdıkları müşterek mektupları, *RMM*, s. 273-275; Tunus'daki Sidi el-Bahi zaviyesi şeyhi Şeyh Muhammed es-Sadık el-Bahi'nin mektubu, *RMM*, s. 277-279; Tunus'ta el-Halvafi zaviyesi şeyhi Şeyh Muhammed el-Halvafi'nin mektubu, *RMM*, s. 281-283; Sidi el-Mahrezi zaviyesi şeyhi Abdülvahid el-Mahrezi'nin mektubu, *RMM*, s. 285-287.

Fransa'nın müslümanların günlük hayatını kolaylaştırmak için yaptığı hizmetleri:

Kurulan sömürgelerde her şeyden önce adalet ve emniyetin tesis edilmesi bir çok cevapta övgüyle zikredilmektedir. Müslümanların menfaatleri gözetilerek kendilerine bağımsız hareket edebilme imkanı verildi. Yeni kara yolları yapan, su kuyuları açan, iskan yerleri kuran, fakir zengin herkesi muayene eden doktorlar gönderen Fransa'nın bu bölgelere hakim olmasıyla daha güçlü, mutlu ve bütün kolaylıklardan yararlanır hale geldiler. Afrika'da önemli bir husus olan yolların emniyetini sağladığı gibi otlaklar arasındaki ulaşımı kolaylaştırmıştı. Açılan kuyular sayesinde su teminindeki güçlükler halledilmişti. Kendi halkına davranıldığı gibi müslümanlara da aynı şekilde davranmakta ve buna karşılık sadece ihtiyaç duyduğu kadar vergi almaktaydı.⁴⁰

Adil, dürüst olup ayrıma değil herkesin hakkına saygı duyulmaya başlandı.⁴¹ Baskı ve zulmün yerini mutluluk alınca gerçek barış ve huzuru tanıdılar. Ticaret yeniden canlandığı gibi okullar çoğaldı.⁴² Yol güvenliği o kadar arttı ki bir kadın veya çocuk yalnız başına 2.000 km. seyahat edebilir hale geldi. Ayrıca bu ülkelere ulaşımı kolaylaştırmak için demir yolları kurulduğu gibi haberleşmenin sağlanması için telgraf hatları çekildi.⁴³

Sömürgelerde görevli Fransız memurlar hakkındaki kanaatları:

Osmanlı Padişahının cihat çağrısına menfi cevap veren bu müslümanlar ülkelerinde görev yapan Fransız memurlar hakkında oldukça müspet kanaatlara sahip görünüyorlardı. Zira bunlar son derece dostane, adaletli, iyi huylu idareci-lerdi. Bütün insanlık için sevimli kimseler olup açık yürekli davranmakta ve herkese kardeş muamelesi yapmaktaydılar.⁴⁴ Bu memurlar düşkünlere sempati duymaya devam ettikleri gibi kendilerini hoşgörü ve iyiliğe adanmış kimselerdi.⁴⁵ Cihat çağrısına cevap vermelerinin asıl maksadı Fransızları ve özellikle bölge-

40 Sidi Muhammed b. Şeyh Ahmedu'nun mektubu, *RMM*, s. 63-69.

41 Sidi el-Hayr b. Muhammed b. Fadıl'ın çağrısı, *RMM*, s. 87-93.

42 Timbüktülü müslümanların müşterek mektubu, *RMM*, s. 95-105.

43 Abdullah Nias'ın cevabı, *RMM*, s. 129-135.

44 Ahmed Salim'in cevabı, *RMM*, s. 7-10; Sidi Ahmed Uld Ayda'nın cevabı, *RMM*, s. 11-14;

45 Sidi Muhammed b. Şeyh Ahmedu'nun mektubu, *RMM*, s. 63-69.

lerindeki sömürge valilerini sevdiklerini bildirmektir.⁴⁶ Bugünkü Mali Cumhuriyeti'nin başkenti Bamako'daki Fransız Vali Clauzel ahalinin en büyük koruyucusu olup onun gibi idareciler müslümanları düşmanlarına karşı korumaktaydı. Hatta birlikleriyle onları takip ederek uzaklaştırıp dağıtmışlardı. Bunu gerçekleştirmek için ise devamlı gayret göstermekteydiler. Kısacası bu kanaatlarını paylaşma konusunda her hangi bir müslümanın görmek için gözleri ve düşünmesi için aklının olması yeterliydi.⁴⁷

Osmanlı Devleti ve Türkler hakkındaki kanaatları:

Müslümanlara bu cihat çağrısında bulunan Türkler adaletsiz, ihanet içinde, kendilerinden nefret ettirici hareketlere sahip olup amaçları dini ve mülkü yok ederek, şeytanın emellerine uyan kimselerdi. Cihat çağrısıyla müslümanları yönlendiremezlerdi.⁴⁸ Fransızlar'a karşı mücadele eden Moritanyalı mücahit Malalayneyn'nin kardeşi Şeyh Saad Buh bir süre sonra düşmanı Fransızlar'ın tarafına geçerek Türkler'in aleyhine başlatılan kampanyaya katıldı. Cihat çağrısına verdiği cevapta bu menfi tavrı açıkça görülmektedir. Türkler ona göre Allah'ın "Kendinizi tehlikeye atmayın" kelamına zıt hareket ederek bütün müslümanların ortak kanaatini göz önüne almadan hareket ediyorlardı. Zira Fransa hariç bütün Avrupalılar İslâm için tehlikeli olup bu dini değiştirmek veya tamamen yasaklamak için çalışmaktaydılar.⁴⁹

Moritanya-Senegal hududunu oluşturan nehrin her iki tarafında tanınan Ahmed b. Muhammed b. Hamdi Batı Afrikalı Mor müslümanları adına yazdığı mektubunda İstanbullu din kardeşlerine de hitap ederek tarafsız kalmalarını istiyordu. Ona göre I. Dünya Savaşı'na katılmak bir İslâm siyaseti ve dini bir davranış olmayıp menfi sonuçlar doğuracak ve Osmanlı Devletini bitirecekti. Türkler'in Fransızlar'a karşı savaşması akıl almaz bir hadise olup müslümanları hem kendi sömürgelerinde hem de dostu bulunduğu ülkelerde koruduğu için bu ülkeyi desteklemek lazımdı. Eğer Türkler Afrikalı müslümanlarla din kardeşi iseler bu konuda kendileri gibi davranmak zorundaydılar. Hatta Türklere bu konuda gerekli cesareti verebileceklerini vaat eden Moritanyalı şeyhe göre eğer

46 Talib Ebubekir'in cevabı, 8 Kasım 1914, *RMM*, s. 73-75.

47 Sidi el-Hayr b. Muhammed b. Fadil'in cevabı, *RMM*, s. 87-93.

48 Sidi Ahmed Uld Ayda'nın cevabı, *RMM*, s. 11-14; Ahmed Salim'in cevabı, *RMM*, s. 7-10.

49 Şeyh Saad Buh'un cevabı, *RMM*, s. 23-31.

böyle hareket edilmezse bu girişimden hem din hem de Osmanlılar mağlup çıkacaklardı. Çünkü İngiltere ve Rusya ile beraber olan Fransa'ya karşı koymak mümkün değildi. Ayrıca Fransa tarih boyunca Kırım harbinde olduğu gibi yardım ettiği Osmanlı devletini bir çok defa desteklemişti. Afrika'nın her köşesinde Fas'ta, Cezayir'de, Tunus'ta, Moritanya'da ve Senegal'de yaşayan müslümanlar Fransız bayrağı altında adil bir hayata kavuştular. Osmanlı'nın cihat çağrısıyla yaptığı bu girişim karşısında Fransa'nın tebaası müslümanlar mevcut bağlarını değiştiremezlerdi.⁵⁰

Afrikanlı müslümanlara göre Türk alimler ve diğer ileri gelenler bu savaşı engelleyebilirlerdi.⁵¹ Savaşa fiilen girilince mesele sadece bu konuda fikir beyan etmeleriyle sınırlı kalmadı. Türkler'in tarihteki konumuna atıfta bulunularak, geçmişleri de yargılamaya başlandı. Moritanya'nın Evlad-ı Diman kabilesine mensup şair, soybilimci ve tarihçi Ahmet Yura'ya göre Türkiye'nin ve Almanya'nın Fransa halkına savaş açması sabah akşam müslümanları derinden yaralamaktaydı. Halife etkisiz kalarak makamının hakkını veremiyordu. Makamı müslümanlar için bir müracaat yeri olmaktan çıkmıştı. Türkler hakimiyeti ellerine geçirdikleri günden itibaren beytülmalı boşaltarak altın, gümüş ve diğer malları bitirdiklerinden dolayı yenileceklerdi. Bu cihat çağrısı birkaç ruhsuz kimseyi harekete geçirse bile Moritanyalı müslümanlara tesir etmeyecekti. Kaldı ki Türkler Arap soylu olmadıkları için halifelerini zaten tanımıyorlardı. Tarih boyunca bu milletin belalı işlerle uğraşmasının sebebi kendilerine rehberlik eden alimlerinin olmamasından kaynaklanmaktaydı. Abbasi halifesi Mütevekkil'in hizmetindeyken ona ihanet ederek öldürmüşlerdi. Her türlü haram işlemeye meyyal olmaları sebebiyle güçsüzdürler ve şiddetli tavırları onları hem bu dünyada hem de ahirette başarısız kılacaktır.⁵²

Türkler'in Fransızlara karşı hareketleri ve düşmanlarına karşı yardımları dinin bir gereği olmayıp cihatla da alakalı değildi. Zira cihat dinin zaferi için yapılmalıdır. Bu çağrının amacı eskiden beri devam eden Almanlarla dostlukları için yapılan bir savaşa teşvikten başka bir şey değildi.⁵³ Kesinlikle Fransızlar

50 Ahmed b. Muhammed b. Hamdi'nin çağrısı, *RMM*, s. 33-38.

51 Muhammed b. Muhammed Fall'ın çağrısı, *RMM*, s. 39-44;

52 Ahmed Yora'nın cevabı, *RMM*, s. 45-62.

53 Sidi Muhammed b. Şeyh Ahmedu'nun mektubu *RMM*, s. 63-69.

Türklerin bu hareketinden rahatsızlık duymaktaydılar. Çünkü Rusya ile yapılan Kırım savaşında onlara yardım eden Fransızlar bu uğurda canlarını vermişlerdi. Eğer bu yardımı yapmasalardı Türkler yok olacaklar ve hanımları Ruslar tarafından köleleştirilecekti. Kendilerine yardım edene ihanette bulunmaları ancak şerli insanların tavrı olup şerefli insanlar böyle davranamazdı.⁵⁴

Timbüktü ileri gelenlerinin müşterek kanaati da İstanbul'daki halifenin bütün müslümanları temsil etmediği şeklindeydi. Zira onlara göre bu makamı başlangıçta zorbalıkla ele geçiren Osmanlıların Almanya tarafını tutması doğru bir karar değildi. Bunlar müslümanların önderi olmadığı için ataları da onlarla münasebet kurmamış ve sadece Fas sultanını tanımışlardı. Artık manevi önderleri olarak da Mekke'yi ele geçiren Şerif Hüseyin'i tanıdıklarını ilan etmişlerdi. Mektupta zikrettikleri bir çok hadislerle halifelüğün Kureyşliliği konusuna da bu sebeple değinmişlerdi.⁵⁵

Türkler'in Almanlar'ın tarafında yer almaları İslâm'a aykırı bir davranış olduğundan bu işbirliği neticesinde çok sayıda müslüman ölecek ve servetleri kaybolacaktı. Peygamber bile dininden olmayanların kendi aralarında yaptıkları savaşlara destek vermemişti.⁵⁶ Almanlarla birleşmekle onlara benzediklerini gösteren Türkler diğer müslümanların kendilerinden uzaklaşmalarına sebep oldular ve Fas müslümanları Batı Afrika'dakiler gibi hem Maliki mezhebine hem de Ticani tarikatına bağlı oldukları için Fransa'nın yanında beraber hareket etmeye karar verdiler.

Fas şerifleri Peygamber soyundan gelmelerine rağmen Fransa'nın bayrağının dalgalandığı direktan tutarak onun dibinde gölgelenmeyi Osmanlı-Alman işbirliğine tercih ettiler. Batı Afrika müslümanları güç kullanarak iktidarı ele geçiren Türklerle ortak hareket edemezlerdi. Zaten Almanlar gibi şehirleri yakıp yıkan ve yolları keserek tüccarları soyan Türkleri kendilerine daima uzak olmuştu. Gineli Ticani İbrahima Dalin cihat çağrısı yapılmadan önce manevi yönden Osmanlı Sultanına mı Fas Sultanına mı bağlı olduğunu soran Fransız görevliye kendisinin Peygamber soyundan gelen Fas Sultanına tabi olduğunu bildirmişti.⁵⁷

54 Senegal'in Kaolack şehri Ticani tarikatı lideri Abdu Kane'nin mektubu, *RMM*, s. 123-127.

55 Timbüktülü müslümanların müşterek mektubu, *RMM*, s. 95-105.

56 Aliyun Diagne, Ayniya Seck ve Mbaye Thiaba'nın çağruları, *RMM*, s. 135-139.

57 Tierno İbrahima Dalin'in çağrısı, *RMM*, s. 139-151.

Osmanlılar hakkında en ağır ifadeleri ise Suriye ve Lübnan'dan Fransız sömürgelerine göç eden müslümanların cevaplarında görüyoruz. Onlara göre göçebe barbar Türklerin ve Avusturya-Alman birliğinin akıl almaz hayallerini Fransızlar yıktılar. Epeyce bir süre Osmanlı hakimiyetinde kalan Suriye tarih boyunca bunların vahşiliklerine ve katliamlarına uğradığında onları bu zulümden daima Fransa kurtarmıştı. Suriyelilere bağımsızlıklarını ve hürriyetlerini iade ederek mallarını korumalarını sağladı.⁵⁸

Almanlar'ın yalanlarına kanarak bu savaşa girmelerini dini kaygılara dayanırmalarını kınayan Batı Afrika'daki Faslı tüccarlar ise kendi dini görüşleri doğrultusunda hareket ederek bu çağrıya rağbet etmediler. Zaten Sultan Mevlay Yusuf'un Fransa'nın menfaatlerine uygun kanaatları kendileri için de geçerliydi.⁵⁹ Gine'nin bugünkü başkenti Konakri'de yaşayan Suriyeli tüccarlar da önceden birer Osmanlı tebaası iken kendilerini Batı Afrika sömürgelerine kabul eden Fransa'nın sayesinde burayı ikinci vatan edinmişlerdi. Ayrıca Fransa'nın Suriyeli katoliklere verdiği haklar doğrultusunda talepte bulunarak Osmanlı tebaalığını da terk etmek istedikleri gibi içlerinden hiç birisinin Osmanlı ordusuyla bağlantısı bulunmuyordu. Hatta mallarına el konulduğunu iddia ederek bayrağı altında hizmeti reddetmişlerdi.⁶⁰

Kuzey ve Batı Afrikalı müslümanlar Mısırlı, Hintli ve Kafkasyalı dindaşları gibi Osmanlı halifesinin kendilerini savunarak Kur'an'ın emirleri doğrultusunda hareket edeceğine inanıyorlardı. Ama bu görevlerini ihmal ettiği için artık halife sıfatını kaybetmişti.⁶¹ Alman imparatoru Türkleri kandırarak savaşa sokmakla bu ülkeyi zayıf düşürdü ve Türk hükümetinin hareketleri sonucu Fransa kendisine savaş açtı. Zira Osmanlı Devletini idare edenler ülkeyi uzun zamandır ona ihanet eden Almanlar'ın "römorkuna" koymuşlardı.⁶²

58 Senegal'in Dakar şehrindeki Suriyeli altı tüccarın imzaladıkları çağrı, *RMM*, s. 157-160; Senegal'in Kaolack şehrindeki Suriyeli tüccarların çağrısı, 1 Kasım 1914, *RMM*, s. 161-162..

59 Fransız Batı Afrika'sındaki Faslı müslüman tüccarların çağrısı, 5 Şubat 1915, *RMM*, s. 163-164

60 Gine'nin Konakri şehrindeki dört imzalı Suriyeli tüccarların çağrısı, 4 Kasım 1914, *RMM*, s. 161-162

61 Cezayir ve Tunus'daki Hanefi ve Maliki müftülerin çağrıları, *RMM*, s. 173-179.

62 Kostantine kentindeki Maliki ve Hanefi müftülerin imzaladığı çağrı, *RMM*, s. 181-188.

Türk idaresinde asırlarca yaşayan Cezayirli de verdikleri cevaplarda çektikleri eziyetleri hatırlamadan edememişlerdi.⁶³ Bunlara göre de Osmanlı “gözleri bantlı” kimseler tarafından yönetilmekteydi. Gerçeği gördükleri halde İslâm düşmanı Almanlarla birlikte hareket etmeleri bunların nankör bir millet olduğunu göstermekteydi. Fransa ve İngiltere’nin kendisi için yaptığı iyilikleri unutarak Almanlar’ın tarafında yer aldılar.⁶⁴ Türk devlet adamları bunlara göre Allah’ın kitabı ve ayetleri konusunda ilim sahibi değillerdi.⁶⁵

Ticianiye tarikatının başı Şeyh Ali dünyadaki bütün müntesiplerine çağrıda bulunarak “Terekû et-Türke mâ terekûküm-Détournez-vous des Turcs tant qu’ils vous laisseront tranquilles (Sizi rahatsız etmedikleri sürece Türkleri kendi hallerine bırakın)” diye emretmişti. Almanya ile savaşa girmelerinden dolayı üzülen şeyhe göre Fransa-Rusya ve İngiltere’ye karşı Almanlar hiçbir şey yapamayacak ve Osmanlı Devleti bu savaş sonrasında yok olacaktı. Ayrıca Hindistan’dan Fas’a kadar olan bütün dünya müslümanları Türk hükümetini bu kararından dolayı ayıplamalıydı. Ticaniler Cezayir’de hakimiyet kuran Türkler’in bu ülke ahalisine zarar vermekle kalmayıp örf ve adetlerine de saygı duymadığını biliyorlardı. Çünkü ahali arasına anarşi salınarak birbirlerini kırmaları sağlanmıştı. Bu cevap benzerlerinde görülen aşırı derecede Ticaniler’in Türkleri kınamaları sağlanmıştı.⁶⁶

Osmanlı’nın İslâm dinini bilmeyen ve sadece ismen müslüman olan birkaç Jöntürk’ün elinde kalması konusu değişik cevaplarda sıkça ele alınmaktaydı. Ticaniler’in önde gelenleri Araplar’ın nazarında Türkler’in bir kıymetinin olmadığını iddia ederken cahiller ve kötü huylu kimseler Türkler tarafından korunuyordu. Ticaniler samimiyetle Fransa’ya bağlı olduklarından yapılan cihat çağrısı kötü bir davranıştı. Zira bu ülkenin düşmanları Ticanilerin düşmanları kabul edildiğinden bütün evlatları ile yardımına koşacaklardı. Fransa, Rusya, İngilte-

63 Cezayir’in Evlad-ı Şafi zaviyesinde Senusiye tarikatı şeyhi Seyyid Tekkuk Ahmed Şerif’in çağrısı, *RMM*, s. 229-234.

64 Cezayir’de Tayyibiye tarikatı şeyhi Seyyid Ahmed el-Hasani el-Vezzâni’nin mukaddem ve müritlerine çağrısı, *RMM*, s. 235-238.

65 Cezayir’de Kadiriye tarikatının Tuggurt ve Amiş zaviyesindeki şeyhi Seyyid Muhammed el-Haşimi’nin bütün müritlerine çağrısı, *RMM*, s. 241-244.

66 Cezayir’deki Ticianiye tarikatının kurucusu Seyyid Ahmed Ticani’nin Ayn Mehdi’deki baş zaviyesinde bulunan oğlu Şeyh Ali’nin bütün dünyadaki müntesiplerine çağrısı, *RMM*, s. 189-194.

re, Belçika, Sırbistan-Karadağ ve Japonya'nın zaferi için dua edeceklerdi. Çünkü bu ülkelerin müşterek zaferi aynı zamanda İslâm'ın zaferi olacaktı.⁶⁷

Balkan harbi esnasında Osmanlı Devletine en zor zamanında finans bakımından Fransa'nın yardım etmesinin unutulduğunu hatırlatan Cezayirli müslümanlar, Türkiye'nin tavrını ayıplamaktan geri durmadıkları gibi yeni idareleri ile öncekini kıyasladıklarında barışı, can ve mal emniyetini sömürge döneminde gördüklerini iddia edebiliyorlardı.⁶⁸ Birkaç Jöntürk aldıkları kararlarla kendilerini ve devleti İslâm düşmanı Almanlara sattılar.⁶⁹ Zira bunlar Almanya'da yetişmiş ve sadece ismen müslüman olan kimselerdi. Bütün ülkelerin seyyidleri, uleması, şeyhülİslâmları Osmanlı Devletinin olduğu yerde kalmasını hiçbir tarafa katılmamasını istedikleri halde bu çağrıya kulaklarını tıkayarak Almanlar'ın peşine takılmayı tercih ettiler.⁷⁰

Halifenin Karadeniz'de Rusları bombalayan Alman gemilerini Türk donanmasına tehditler altında katmasına Fransa karşı çıkararak Osmanlı ile diplomatik ilişkilerini kesti. Son üç asır boyunca zor durumlarında sadece Fransa'dan yardım görmüş ve son olarak Balkan Savaşı'ndaki borçlarını kapatması için borç vermişti. Fransa'nın kızgınlığı birkaç Jöntürk ve özellikle bunların Almanlar'ın elinde oyuncak olmalarından kaynaklanıyordu.⁷¹ Aynı şekilde Osmanlı Devletinin mevcut savaşa katılması Tunus'ta bulunan Rahmaniye, Kadiriye ve İseviye tarikatı müntesipleri de üzmüştü.⁷²

Osmanlıların bu savaşa girmesi Fashılar'ı fazla etkilemedi. Onlara göre bu şekilde davranan bir milletin İslâm davası olamadığı için Avrupa'daki karışık-

67 Cezayir'de Ticani Seyyid Ahmed Ticani'nin oğlu Sidi Muhammed el-Kebir b. Sidi Muhammed el-Beşir'in çağrısı, *RMM*, s. 195-200.

68 Cezayir'in el-Hamel şehrindeki Rahmaniye tarikatı şeyhi Seyyid el-Muhtar b. El-Hac Muhammed'in çağrısı, *RMM*, s. 215-220.

69 Cezayir'in Tolga şehrindeki Rahmaniye tarikatı şeyhi Sidi Amir b. Ali b. Osman'ın çağrısı, *RMM*, s. 221-224.

70 Cezayir'in Evlad-ı Celal zaviyesindeki Rahmaniye tarikatı şeyhi Seyyid Muhammed es-Sağır b. Eş-Şeyh Muhtar'ın çağrısı, *RMM*, 225-228; Cezayir'deki Derkaviye Tarikatının Meşriya'daki şeyhi Seyyid el-Hadi Ahmed b. El-Mebhut'un tarikatının mensuplarına çağrısı, *RMM*, s. 251-255; Cezayir'deki Kenadsa zaviyesi şeyhi Sidi İbrahim'in müntesiplerine çağrısı, *RMM*, s. 257-260.

71 Tunus Beyinin bildirisi, *RMM*, s. 267-272; Şeyh Muhammed es-Sadık el-Bahi'nin mektubu, *RMM*, s. 277-279; Şeyh Muhammed el-Halvafi'nin mektubu, *RMM*, s. 281-283.

72 Muhammed el-Beşiri, Muhammed b. Şaban ve Ahmet Şerif'in mektupları, *RMM*, s. 273-275.

lıkların ve medeniyetin ilerlememesinin müsebbibi Almanlar'ın barbarlığına rıza gösterdiler.⁷³ Savaşı çıkartan Almanya olup Fransa mecbur kaldığı için dahil olmuştu. Hicaz, Yemen ve Türkiye'nin kontrolündeki diğer müslümanlar ile İranlı ve Mısırlı müslümanlar Fransa ve diğerlerinin bu savaştaki haklılıklarını biliyorlardı.⁷⁴ Türkler İslâmı asla savunmayıp müslümanların iyi yaşamaları endişesini taşımadılar. Dört sünni halifenin çizdiği yolun takibini engelleyerek sıratı müstakimden, hakikatten ve eşitlikten ayrılarak tarih boyunca müslümanlara aynen bugünkü gibi davranmışlardı. Kurdukları yönetim biçimleri baskıcı davranışlarından kaynaklanmaktaydı. Faslılar'ın bu nefretinin altında onların Abbasilere saldırıları yatmaktaydı ve bunlar Türkler gibi bir yabancı ırkın Arapları aydınlatmasını istemiyorlardı. Halifelik unvanı bunlardan alınarak ona layık olanın eline geçmek zorundaydı. Fas Sultanı Mevlay Yusuf Peygamber soyundan Kureyşli olduğundan Faslı ile Cezayirli müslümanların halifesi konumuna gelmişti.⁷⁵

Yine Faslı Abdülhay I-Kettani bu çağrıya cevap verirken meseleyi kendi sorduğu sekiz soru etrafında ele almıştı. Halifelüğün Kureyşliliğini, Osmanlı Devleti'nin dini bir amaç taşımayan mevcut savaşa girmesinin intihar olduğunu, Alman İmparatorunun sözlerine aldanan Jöntürkler'in müslümanlarla oyun oynadığını, yine bunların Sultan Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra Balkan Savaşı'nda ve diğerlerinde Türkler'in başına gelenlerin tek sorumlusu olduklarını, müslümanların mezarlarını kazan bu imparatorun rehberliğine ihtiyaç duymadığını belirtti. Faslılar'ın bütün bu olup bitenlerden uzak kalarak kendi işleriyle uğraşmaları gerektiğini, her şeyin ülkenin ve ahalinin selameti için gerektiğini, Fransa'nın kendilerine çok iyi davrandığını ve sıcak ilişkiler kurarak hamileri konumuna geldiğini anlatmaktaydı.⁷⁶ Faslı bir başka devlet adamı ise cihat çağrısını daha çok halifelik konusuna çekerek yedi başlık altında ve kısaca Türkler'in tarihine atıfta bulunarak bunların Kureyş soyundan olmadıkları gibi halifeliği zorla gaspetmeleri dolayısıyla mevcut halifelik makamının hu-

73 Fas Belediye Meclisinde 20 Kasım 1914'te yazılan mektup, *RMM*, s. 307-309.

74 Fas'taki Tayyibiye tarikatı şeyhinin bütün müntesiplerine çağrısı, 10 Aralık 1914, *RMM*, s. 311-315.

75 Faslı Abdülkadir b. Muhammed eş-Şerkavi'nin çağrısı, 27 Mayıs 1915, *RMM*, s. 317-322; 14 Merrakeşli alimin incelemesi. Özellikle bu yazı mevcut savaşa fazla atıfta bulunmadan daha ziyade halifelüğün Kureyşliliği meselesi üzerinde durarak Mevlay Yusuf'un bu makama en layık kimse olduğunu ifade etmektedir, *RMM*, s. 323-335.

76 Faslı alim Abdülhay Kettani'nin verdiği cevap, *RMM*, s. 337-341.

kuka aykırı tabiatı, Türkler'in Araplara ve diğer müslümanlara tarih boyunca yaptıkları kötülükleri onların gasbedici vasıflarını göstermekteydi. Osmanlılar bütün dünyadaki müslümanlara eziyet ederken menfaatleri için iktidarı ele geçirdikten sonra İslâmı yaşamamaları ve Araplar gibi dünyayla hoş ilişkiler kuramamaları neticesinde onları yanlarında bulamadılar. Özellikle Fransızlar sömürgelerinde müslümanlara hoş davranmakta ve kurdukları dostane ilişkiler sayesinde Türkler'in aksine İslâm dinine, müslüman ailelere ve mallarına saygı gösteriyorlardı. İslâm'ın güzellikleri Fransızlar'ın dikkatinden kaçmadı ve önceleri müslümanları fanatizmle suçlarken sonra hatalarından döndüler. Zaten bütün mesele Fransa'nın İslâm'ı iyi anlaması, koruması ve saygı duymasına bağlıydı.⁷⁷ Osmanlı halifesi bu cihat çağrısıyla sadece kendi menfaatlerini düşünmüş ancak dünya müslümanlarını düşünmediğini göstermişti.⁷⁸

Müslümanların Almanlar hakkındaki kanaatları:

Fransızlar, sömürgelerindeki müslümanları, I. Dünya Savaşını Almanya'nın başlattığı ve Osmanlı halifesini de bu siyasi emellerine alet ettiği konusuna inandırmıştı. Yaşadıkları coğrafyanın uzaklığı, uluslararası ilişkileri yakından takip edememeleri, Osmanlı ile Avrupalıları yeteri kadar tanımamaları, bu insanların kolayca ikna olmalarına sebep olmuştu.

Bu müslümanlara göre eğer İslâm'ın emirleri doğrultusunda savaş yapılacaksa önce bu dinin asıl düşmanı Almanlara karşı olmalıydı.⁷⁹ Ve Fransızlar'ın bu savaşta onları yenmeleri için Timbüktü halkı devamlı dua etmekteydi.⁸⁰ Almanya ne kanunu ne de insanlığı olan bir ülkediydi.⁸¹ Fransızlar'ın masum kadınlarını, çocuklarını ve yaşlılarını öldürmekteydiler. Bu durumda sömürgelerdeki müslüman tebaası onlara yardım ederek Almanlar'ın evlerini başlarına yıkıp çocuklarını yetim bırakmalıydı.⁸² Zorba Almanların Osmanlıları kandırarak peş-

77 Ahmed b. el-Muaz'ın çağrıyla ilgili kanaatı, *RMM*, s. 343-360.

78 Fas'ın Azemmur emiri Mevlay Ebu Şuayb Dukkali'nin kanaatı, *RMM*, s. 361-367.

79 Muhammed b. Muhammed Fall'ın çağrısı, *RMM*, s. 39-44;

80 Timbüktülü müslümanların mektubu, *RMM*, s. 95-105.

81 Senegal'in Sine bölgesinin Kadiri ve Ticani şeyhlerinin Dakar sömürge valisine yazdıkları mektup, *RMM*, s. 117-121.

82 Abdu Kane'nin mektubu, *RMM*, s. 123-127.

lerinden sürüklemeleri İstanbul hükümetinin bir hatasıydı.⁸³ Osmanlıların savaşa girmeleri sağlanınca bütün müslümanların onları takip edeceklerini tahmin etmişlerdi. Ancak onların Almanlar'ın yanında yer almaları diğer müslümanları fazla etkilemedi ve Fransa için dindaşlarıyla savaşmayı göze aldılar.⁸⁴

Almanlarla birlikte savaşma kararını verenlerin baş sorumlusu Enver Paşa ve suç ortaklarıydı. Osmanlıyı yok etmek için çalışmaları dolayısıyla bunlara lanet etmeyen müslüman yoktu. Kuzey ve Batı Afrikalı müslümanlara göre Osmanlı isimli bir devlet varsa Fransa'nın desteği sayesinde varlığını sürdürüyordu. Cermen ırkından Almanlarla birlikte hareket edebilen Türkler Tatar ırkından olup Ticaniler ise Arap soyundandı. Gök ile yer arasında ne kadar fark varsa Araplarla Türkler arasında da o kadar fark olduğu için aynı tarafta yer alamazlardı.⁸⁵ Osmanlı'nın sonunu hazırlayacak olan bu harekete karşı bütün dünya müslümanları İstanbul hükümetini protesto etmeliydi.⁸⁶ Kısacası Almanya genelde İslâm'a hassaten Osmanlı Devletine düşmanlık göstermesine rağmen bu birliktelik yüzünden ikincisinin kısa zamanda yıkılması yakındı.⁸⁷

Afrikalı müslümanların cihat çağrısı karşısındaki tavırları:

Bu müslümanların tamamına yakını Fransa'ya bağlılıkta kusur etmediklerini belirterek kendilerine bu kadar iyi davranan bir ülke için mücadele etmeye karar verdiler. Hatta onun idaresinin uzun sürmesi ve düşmanlarına karşı muzaffer olması için dua etmeye başladılar. Şeyh Sidi Baba yapılan cihat çağrısı aleyhine duasını şiirleştirerek Fransa hakkında son derece methedici sözler kullandı.⁸⁸ Cevaplar arasında Allah'a dua ederek Fransızların kılıçlarını keskinleştir-

83 Cezayir ve Tunus'daki Hanefi ve Maliki müftülerin müslümanlara çağrıları, *RMM*, s. 173-179.

84 Kostantine kentindeki Maliki ve Hanefi müftülerin imzaladıkları çağrı, *RMM*, s. 181-188.

85 Seyyid Mahmud el-Kebir'in, *RMM*, s. 195-200; Cezayir'deki Temassinin şehri zaviyesinin şeyhi Seyyid Ahmed Ticiani'nin soyundan Seyyid Muhammed el-Beşir'in çağrısı, *RMM*, s. 207-210.

86 Seyyid el-Hadi Ahmed b. El-Mebhut'un, *RMM*, s. 251-255; Seyyid Muhammed el-Beşir'in çağrısı, *RMM*, s. 207-210;

87 Cezayir'deki Sidi Mahmud Zaviyesi şeyhi Seyyid Davud Ahmed b. Muhammed'in çağrısı, *RMM*, 261-264; Mevlay Ebu Şuayb'in kanaati, *RMM*, s. 361-367; Seyyid el-Muhtar b. El-Hac Muhammed'in çağrısı, *RMM*, s. 215-220.

88 Ahmed Salim'in cevabı, *RMM*, s. 7-10; Sidi Ahmed Uld Ayda'nın cevabı, *RMM*, s. 11-14; Şeyh Sidi Baba'nın cevabı, *RMM*, s. 15-18;

mesini ve onları muzaffer kılmasını isteyenler bile vardı. Zira müslümanlar için güvenilir bir ülke olan Fransa inananların dininin koruyucusuydu. Senegalli Ticani şeyhi bu çağrısını Mümtehine suresinin 8. Ayetiyle bitirmekteydi.⁸⁹

Moritanyalı Saad Buh Fransızlarla devamlı mektuplaşıyordu ancak hem-sehrileri mektupları ele geçirdiklerinde imha ediyorlardı. Kendisi eğer Fransızlar yanında yer almazsa bütün marabular Fransızlarla çarpışacaklardı. Ona göre Fransa şu üç sebepten dolayı yenilmeyecekti: Adaletle dayalı idareleri, çok sayıda askere sahip olmaları ve doğru yolda gitmeleri. Bu şeyh diğer bir kitabında kendisini haklı göstermeye gayret gösterirken Fransızlara karşı direnen kardeşi Maalayneyn'in haksız olduğunu savunmaktaydı.⁹⁰

Kendilerine dini ve dünyevi konularda yardım eden Fransızlar'ın bu hizmetlerine karşılık müslümanlar da onlarla beraber olmaya karar verdiler. Hiçbir şey yapamazlarsa mevcut düzene sadık kalacaklardı. Kaldı ki İslâm'da saldırıya uğrayana karşı saldıranla birlikte hareket edilemeyeceği gibi iki tarafta müslüman değilse onlardan uzak durmak gerekmektedir.⁹¹ Fransa'ya saldıranları reddeden Timbüktü halkı ona savaş ilan edenlere kendilerinin de düşman olduklarını ve mevcut savaşla kanaatlarının değişmeyeceğini bildirdiler. Müslümanların iyiliklerini savunduğu için önceden olduğu gibi bu savaşa da oğullarını gönderdiler.⁹² Fransa aleyhine hareket etme konusunda nasihat edenler müslümanların en büyük düşmanıdır. Zira müslümanlar bu ülkeyle bir bedeninin organları gibi birbirine bağlı olduğundan birisinin hastalanması halinde bütün vücut zarar görecekti.⁹³ Senegal'in Sine bölgesinden çağrıya cevap veren Kadiri ve Ticani şeyhleri kendilerinin Fransa'nın tebaası olduklarını, hanımları da dahil bütün ailelerinin çocuklarıyla birlikte Fransa'nın hizmetinde kalacaklarını bildirdiler. Muhafazasına sığındıkları bu ülkeyi gerçek koruyucuları görmekteydiler. Bu yüzden yerli ahalden kendilerine inanan her olgun insanın Fransa'nın yardımına gitmesini tavsiye ettiler.⁹⁴ Senegal'in Sine-Salum bölgesindeki Kaolack ticani lideri Abdu Kane bölgesindeki Fransız komutana yazdığı mektu-

89 Abdu Kane'nin mektubu, *RMM*, s. 123-127; Abdullah Nias'ın cevabı, *RMM*, s. 129-135.

90 Şeyh Saad Buh'un cevabı, *RMM*, s. 23-31.

91 Muhammed b. Muhammed Fall'ın çağrısı, *RMM*, s. 39-44;

92 Timbüktülü müslümanların mektubu, *RMM*, s. 95-105.

93 el-Hac Malik Sy'nin çağrısı, *RMM*, s. 105-113.

94 Sine bölgesinin Kadiri ve Ticani şeyhlerinin mektubu, *RMM*, s. 117-121.

bunda ülkenin belli başlı şehirlerinden Gore, Dakar, Rufisque ve Saint-Louis'den müslümanlar evlatlarını asker olarak verdikleri gün kendi evlatlarının da onların arasında yer alacağını bildirdi.⁹⁵

Fransızca ve Arapça yayınlanan gazeteler Fransız ordusundaki Senegalli askerlerin kahramanlıklarından bahsetmeye başlamışlardı. Bu savaşın Fransa lehine sonuçlanması için dua etmelerinin bir sebebi de evlatlarının da savaş meydanında bulunmasıydı.⁹⁶ Gine'nin Futa Calon bölgesi Ticani şeyhi İbrahima Dalin kardeşini, Timbo emiri Alfa Ömer oğlunu bölgelerindeki Fransız komutana göndererek sömürge ordusunda görev vermesini istediler.⁹⁷ Ayrıca Fransızlar'ın savaş zararlarına harcanmak üzere 9.300 frank para yardımı göndermeyi ihmal etmediler.⁹⁸

Senegal'de bulunan Suriyeli tüccarlar kendilerini buraya yerleştiren Fransa için karşı kalplerinde besledikleri sevginin ölçüsü kadar Türklerden nefret ettiklerini gizlemediler.⁹⁹ Cezayir ve Tunus'daki Hanefi ve Maliki müftüler de Fransa tarafında yer alacaklarını ve üç renkli bayrağın altında gölgelenmeye devam edeceklerini bildirerek Türkiye'den gelecek her çağrışı reddedeceklerini ilan ettiler. Zira ülkenin refahı onlara göre Fransa sayesinde sağlanmıştı.¹⁰⁰

Cezayir'deki Ticani şeyhi bütün müntesiplerine yaptığı çağrıda Fransız hükümetine sıkıca bağlı olmaktan vazgeçmeyeceklerini, mallarıyla, canlarıyla onlara yardım ederek Almanya-Avusturya ve bunlarla birlikte hareket edenlere karşı savaşıacaklarını bildirdi. Fransa, Rusya ve İngiltere'nin kazanması için gece gündüz dua ederken Almanya ve Türkiye'nin ise mahvolması için bedduada bulunuyorlardı.¹⁰¹ Müslümanların evlatları Fransızlar'ın düşmanlarına karşı birlikte savaşıyorlardı. Ticani şeyhinin himmetiyle bu davranışları karşılığında hem bu dünyada hem de ahirette huzura kavuşacaklardı.¹⁰² Yine Cezayir'in Tolga

95 Abdu Kane'nin mektubu, *RMM*, s. 123-127.

96 Abdullah Nias'ın cevabı, *RMM*, s. 129-135.

97 Gine'nin Futa Calon bölgesinin Ticani lideri Tierno İbrahima Dalin'in çağrısı, *RMM*, s. 139-151.

98 Gine'deki Futa Calon'dan önde gelenlerden 17 kişinin müşterek çağrısı, *RMM*, s. 153-157.

99 Senegal'in Kaolack şehrindeki Suriyeli tüccarların çağrısı, 1 Kasım 1914, *RMM*, s. 161-162.

100 Cezayir ve Tunus'daki Hanefi ve Maliki müftülerin çağrıları, *RMM*, s. 173-179.

101 Şeyh Ali'nin cevabı, *RMM*, s. 189-194.

102 Cezayir'in Gemar şehri zaviyesinin şeyhi Seyyid Ahmed Ticani'nin soyundan Seyyid Muhammed el-Arûsî'nin bütün Ticani müntesiplerine çağrısı, *RMM*, s. 211-213.

şehrindeki Rahmaniyye tarikatına bağlı müslümanlar bir elin parmakları gibi Fransa'yla beraber olduklarını açıklayarak müritleri bu ülkeye yardımlarını esirgemediler. Bölgelerine huzur getirdiği için evlatlarını ve mallarını seferber ettiler.¹⁰³

Cezayir'deki bütün Kadiriler daima Fransa'nın hizmetinde olup¹⁰⁴ kendilerini idare eden bu kimselere itaat etmeyi borç bildiler. Genel olarak ülkenin bütün müslümanları bilhassa Şazeliye tarikatına bağlı olanlar heyecanla onu destekleyerek çocuklarını ve mallarını hizmetine vermekle kalmayıp muzaffer olması için dua ettiler.¹⁰⁵ Cezayir'deki müslümanlara düşen görev çocuklarını silahlı piyade veya süvari olarak Fransız ordusuna göndermekti. Zira dostluğun karşılığını verme zamanı gelmişti. Cezayirli bu müslümanların Fransa'ya bağlılığı ve her türlü desteği devam etti.¹⁰⁶ Tunus halkı ve devleti de kendini himaye ettiğini iddia eden bu ülkenin hizmetinde olduğunu açıklamıştı.¹⁰⁷ Almanlar'a karşı Allah'ın Fransızlar'a yardım etmesi için duada bulundular. Çünkü kazanılacak bu zafer bütün müslümanların olacaktı.¹⁰⁸

Fas sultanı Mevlay Yusuf da bu savaşa asker göndererek Fransa'nın sadık tebaası olduklarını bildirdi. Faslı müslümanlar da hamileri olan bu ülkenin savaşı kazanması için duada bulunuyorlardı.¹⁰⁹ Kuzey Afrikalı müslümanlar kendileri için yapılan iyilikleri unutmadıklarından insanlık ve hürriyet yolunda savaştığı için ona maddi ve manevi yönden destek veriyorlardı.¹¹⁰ Kısacası Fas sultanı Mevlay Yusuf'un 23 Şaban 1333 (7 Temmuz 1915)'te yayınladığı bildiri ile Fransız ordusunda çarpışan birliklerini tebrik etmesi müslümanların bu yola canlarını feda ettiklerinin açıkça bir ifadesiydi.¹¹¹

103 Sidi Amir b. Ali b. Osman'ın çağrısı, *RMM*, s. 221-224; Seyyid Muhammed es-Sağır b. Eş-Şeyh Muhtar'ın çağrısı, *RMM*, 225-228; Seyyid Tekkuk Ahmed Şerif'in çağrısı, *RMM*, s. 229-234.

104 Muhammed el-Haşimi'nin bütün müritlerine çağrısı, *RMM*, s. 241-244.

105 Cezayir'de Kasr el-Buhâri zaviyesi Şazeliye tarikatı şeyhi Seyyid Missum Abdurrahman b. Eş-Şeyh el-Missumi'nin çağrısı, *RMM*, s. 245-250.

106 Seyyid el-Hadi Ahmed b. El-Mebhut'un çağrısı, *RMM*, s. 251-255; Sidi İbrahim'in çağrısı, *RMM*, s. 257-260.

107 Tunus Beyinin bildirisi, *RMM*, s. 267-272.

108 Şeyh Muhammed es-Sadık el-Bahi'nin mektubu, *RMM*, s. 277-279; Tunus'daki İseviye tarikatı şeyhi el-Hac et-Tahir Şerif'in mektubu, *RMM*, s. 293-295.

109 Fas sultanı Mevlay Yusuf'un bildirisi, 15 Kasım 1914; Fas Belediye Meclisinde 20 Kasım 1914'te yazılan mektup, *RMM*, s. 307-309.

110 Fas'taki Tayyibiye tarikatı şeyhinin çağrısı, *RMM*, s. 311-315.

111 Fas Sultani Mevlay Yusuf'un 7 Temmuz 1915 tarihli tebriki, *RMM*, s. 383-386.

EKLER

EK 1

I. Dünya Savaşı'na girmeden önce Enver Paşa'nın yanında bulunan Abdülaziz Çaviş tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve Almanlar tarafından İslâm dünyasının her tarafına dağıtılan cihat beyannamesinin Türkçe tercümesi:¹¹²

YERYÜZÜNDEKİ BÜTÜN MÜSLÜMANLARA

“Siz onlarla savaşınız ki Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları zelil ve sizi onlara muzaffer etsin. Mümin olan müslümanların da göğüslerine şifa vererek kalplerindeki gayzı gidersin.”

Ey Müminler!

Cihat-ı Ekber ile emrolundunuz. Nerede o muazzam kitleleriniz? Küffara karşı yürümek için toptan çağrıldınız. Nerede gazileriniz? Yollarınız kesilmiş, tehlikeler her taraftan sizi sarmışken hala ne bekliyorsunuz? İşte muvahhidlerin kıblegahı olan Beytüllahi'l-Haram! İşte milyonlarca müslümanın gözbebeği olan Ravza-i Pak-i Muhammed!.. Şayet hayatınıza zaaf gösterir, sesleriniz kısılır, dünyayı dolduran nurunuz sönerse bu mukaddes makamların ne hale geleceğini hiç düşündünüz mü?

Hac etrafında toplanan milletleri kum yığınları gibi çok görerek onlara kendinizi kuvvetinize rağmen zayıf, çokluğunuza rağmen az mı sanıyorsunuz? Onlar size ne kadar entrikalarda bulundular da siz kendinizi koruyamadınız. Ne kadar memleketlerini parçaladılar da hiç müdafaaya koşmadınız. Ne kadar yurtlarınızı çiğnediler de hiç acı duymadınız. Ne kadar dininize saldırdılar da hiç bir cihatta bulunmadınız!..

Onlar, o barbar İngilizler, vahşi Ruslar, azgın Fransızlar ne kadar yurtlarınıza hakimiyet bayraklarını diktiler, ne kadar yakanızdan, paçanızdan tutarak sizi sürüklediler, sonra da zillet ve meskenet çukurlarına atılmaktan zerre kadar çekinmediler, sonunda memleketlerinizi yağma ettiler, namusunuzu ayaklar altına aldılar, her yerdeki hukukunuzu da yok ettiler.

İşte Hindistan, işte Cezayir'in esir beldeleri, işte Balkanların yetim vilayetleri, işte Rusya'nın zulmü altında inleyen bölgeler... Bir zamanlar

112 Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik*, II, İstanbul 1994; *Sebilürreşad*, XIII/318, 21 Muharrem 1333, 36-37.

tevhidin parladığı camilerden, İslâm nurlarının kaynağı olan minberlerden bugün ayakta durabilen tek bir mescit, yıkılmamış tek bir minber bulabilir misiniz? Hayır, hayır! Ehl-i Küfür hep o mescitlerde şirk yeri yaptılar, O minberlere maaşlı adamlarını oturttular, o minarelere çanlarını taktılar.

Gidiniz, bunlara benzer memleketleri geziniz! Orada da göreceğiniz hep böyle feci trajediler, acıklı figanlardır! Uzaklara gitmeye, dünya ile ilişkisi kalmamış milletlerden misaller getirmeye gerek yok. İşte kendi memleketlerinizde o kafirlerin başınıza getirdiği musibetleri görüyor musunuz! Birer birer bütün İslâm devletlerini mahvettiler. Bugün Osmanlı Devletinden başka İslâm dininin dayanağı olacak hiç bir saltanat kalmamıştır. Nerede o Asya'nın müslüman devletleri? Nerede o dinin koruyucusu Afrika sultanları? Hep o saltanatlar yıkıldı. Bütün o emirler, bütün o sultanlar zelil oldu. Bugün onların yıkık harabelerinden, silinip gitmiş eserlerinden başka ne görüyoruz? Yalnız ötede beride bir takım perişan, miskin ümmetler ki kendilerine saldırıyor da kendilerini savunamıyorlar. Bütün mal ve mülkleri gaspediliyor da hiç ses çıkarmıyorlar.

Bunlar o dünyalar fetheden gazilerin, Atlas Okyanusu'ndan Çin'e kadar saltanatları uzanan o kahramanların sülalesinden değil midirler? Kralların, İmparatorların taç ve tahtına varis olan, büyük büyük ordularla saltanatlar deviren, Avrupa'nın doğusunda ve batısında Allah'ın adını yücelten o büyük ecdatla bunların hiç bir ilişkileri yok mudur? Bunlar iki yüz yıldan beri haçlı saldırılarını kovan o kahraman mücahitlerin evlatları değil midir? O mücahitler ki yüzlerce yıl uğraştıkları halde hiç bir zaman kuvvetleri eksilmedi. Kılıçlar kınına girmede. Hiç bir zaman birlikleri bozulmadı. Sancakları eğilmedi. Ama onlar kahramandılar. Allah yolunda cihatlarında sabittiler. Allah da nimetlerini onlardan esirgemedi. Onları fazlasıyla muzaffer etti. Hiç bir zaman acı çekmediler.

Ey Tevhid Ehli! Ey bu şanlı tarihin sahipleri! Eğer cenneti istiyorsanız, işte kapıları açıktır. İçinde latif latif nehirler akıyor, taptaze ağaçlarının gölgeleri uzayıp gidiyor. Lezzetli meyveleri dallarından sarkıyor. Bu ilahî nimetler kılıçların gölgeleri altındadır! Yok eğer dünyayı istiyorsanız emin olunuz ki yardımını esirgeyen, fedakarlık göstermeyen, zillet ve meskenet içinde hayatını sürükleyip de nefislerini, vatanlarını düşmanın hücumuna karşı savunmaktan aciz olanlar hiç bir zaman zillet ve esaretten kurtulamazlar, felah ve saadet yüzü görmezler.

Silahlı elinizden bıraktıktan, cihat meydanlarını terk ettikten sonra sonunuz ne oldu gördünüz. Evet, gördünüz. Haçlılar sizi köle haline getirdi. Paçavra gibi sizi evirdi çevirdi. Hayvanlar gibi sizi aşağıladı. Gördünüz Padişahlarınızı nasıl mahvettiler, memleketlerinizi nasıl çiğnediler, eşrafınızı nasıl kahrettiler. Mahremlerinizi nasıl mubah kıldılar. Gördünüz nasıl sizin mukadderatınıza hakim oldular. Dedelerinizin bıraktıklarına nasıl kondular!

İşte bugün Allah size kudret verdi. Onların boyunlarını sizin elinize geçirdi. Sakın bırakmayınız: Allah onların mezarları hazırladı. Sakın gömmeden kaçırmayınız. Her taraftan onlara saldırınız. Bütün dünyayı atarınızla, askerlerinizle doldurunuz. Bombalarla kıyametleri koparınız. Kılıçlarla o kafirleri doğrayınız. Her tarafta pusular kurunuz. Sonra onları nerede bulursanız kuşatınız. Toplarınızın ateşine karşı onları odun, keskin kılıçlarınıza onların vücutlarını kın yapınız.

İşte, Emirü'l-Müminin, Halife-i Rasul-ü Rabbü'lalemîn'in Ferman-ı Hümayunları budur: Cihat: daima cihat! Cenab-ı Allah şehitlerinize cennet, sağ kalanlarınıza da nusret ve izzet vadetti.

“Siz onlarla savaşınız ki Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları zelil ve sizi onlara muzaffer etsin. Mümin olan müslümanların da göğüslerine şifa vererek kalplerindeki gayzı gidersin.”

“Allah müminlerden nefislerini ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. O müminler ki Allah yolunda cihat ederler, öldürülürler, şehid olurlar. Bu Allah üzerine Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yazılmış olan Vad-i Haktır. Vadine Allah'tan daha fazla vefa eden kimdir? Öyle ise yaptığımız ve alışverişiyle müjdelenez. İşte büyük kurtuluş budur.”

EK 2

فوجنامه

بسم الله الرحمن الرحيم
 اولور
 اسلامیت دین تبارا اولدو اوقه عاقلان مسلمانانک نصیب افغانی انفسوس اسلامیت
 سیری اولدی ایلک منقش اولدی با و سا ا اسلام جنتی زنی انفرام سورتند جادی ایز شیکه
 انفر ا خفاقا و عقال و جا و ا ا سوا کرم ا انفسکرم آیت عیدسی کیم شینه سیر کاد
 مسلمانان دینده جفا قتل لوب کیمج و انشیر یاده و سوری اولدوق ایملک نظاره اول
 مسلمانانک مال و دینا بجا و د ساسات اولدی افرین سیر ا اولورسی اذنه عالی علم
 کماله
 کماله
 کماله

بسم الله الرحمن الرحيم
 اولور
 بومورته و ا a
 برینیه ا a
 ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا a
 کماله
 کماله
 کماله

بسم الله الرحمن الرحيم
 اولور
 بومورته و ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا a
 بعضی ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا a
 ا ا ا ا ا ا a
 کماله
 کماله
 کماله

بسم الله الرحمن الرحيم
 اولور
 بومورته و ا ا ا ا ا ا a
 قتل و ا ا ا ا a
 ا ا ا ا ا a
 کماله
 کماله
 کماله

بسم الله الرحمن الرحيم
 اولور
 بومورته و ا ا ا a
 قتل و ا ا a
 ا ا a
 کماله
 کماله
 کماله

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği günlerde Şeyhülislâm Hayri Efendi tarafından verilen cihad fetvaları. İtmiye Salnamesi, İstanbul 1334 (1915); s. 640.

reur va conduire inévitablement l'Empire ottoman à sa perte et à sa mort.

Quant à nous, Musulmans de ce pays, nous sommes fermement attachés à notre France bien-aimée qui est notre bienfaitrice, et si elle nous appelle, nous accourrons avec empressement pour lui prêter l'appui de nos personnes et de nos biens.

La France et nous, nous formons, en effet, un tout comparable à une solide construction dont chaque partie tient fortement l'autre. Nous combattons les ennemis de la France avec toute notre bravoure et tout notre courage. Nous ne connaissons pas d'autre Gouvernement que le Gouvernement français et nous n'oublierons pas le bien qu'il nous a fait...

L'intervention de la Turquie dans cette guerre, aux côtés de l'Allemagne, est chose déconcertante, et les Turcs y perdront leur puissance et leur considération.

Mais si les Turcs se sont mis avec les Allemands, c'est que sans doute, ils leur ressemblent et que, comme eux, ils sont capables de tous les méfaits et de tous les crimes car, comme l'a dit le poète : « Point n'est besoin de t'en-querir d'un individu, informe-toi simplement de son compagnon ordinaire; car tout individu se forme à l'image de celui qu'il fréquente habituellement. »

Les oiseaux se posent sur leurs congénères. Chaque vase ne peut laisser suinter que le liquide qu'il contient.

Je termine en faisant des vœux pour le triomphe et la victoire de la France, et en souhaitant la déroute et l'anéantissement de ses ennemis.

Salut de la part de l'humble serviteur de son Dieu, IBRAHIM EL-KANDOUSSI.

RECOMMANDATION DU CHEIKH SIDI IBRAHIM, CHIEF DE LA ZAOUÏA DE KENADSA, A TOUS SES ADEPTES.

Nous remercions Dieu du triomphe et de la victoire de notre Gouvernement sur les Allemands, peuple injuste, — que Dieu les maudisse!

Satan a suggéré à l'Allemagne, cette méchante nation, d'attaquer notre France bien-aimée, ainsi que ses deux alliées l'Angleterre et la Russie, mais Dieu a permis que les efforts de l'Allemagne fussent vains, et ses troupes ont été défaites.

L'Allemagne n'a trouvé personne pour l'assister dans ses méfaits, sauf les dirigeants de la Turquie qu'elle a rendus ses esclaves en les achetant à prix d'or. Ces misérables ont semé le mal dans leur pays, causé un grand dommage à la religion musulmane et aggravé la situation en entraînant la Turquie dans cette guerre, qui aboutira fatalement à sa ruine, ainsi, d'ailleurs, qu'à la ruine de l'Allemagne, car le traître ne peut tarder à périr.

Louange à Dieu qui a éclairé les esprits des Musulmans du monde entier. Tous ont crié d'une voix unanime : « Malheur à la Turquie ! » Mais ses dirigeants qui sont aveugles l'ont empêchée de se ressaisir. Elle n'a pas écouté les sages conseils qu'on lui donnait, car les hommes qui la gouvernement sont sourds et muets, et leurs yeux sont recouverts d'un bandeau.

Les chérifs, les ulémas, les cheikhs de l'Islam de tous les pays ont dit à la Turquie : « Tiens-toi à ta place et ne te précipite pas toi-même dans la catastrophe où tu périras. » Hélas! elle a fait la sourde oreille et s'est accrochée à l'Allemagne pour se nouer avec elle. Cette terrible er-

وصحة الشنت في دست يدينا ان اهدم
كثير الزواجرنا لغتنا وتقدنا لنحالفنا

نصهار بعد العمليّة والتصلية

اننا يشركه بغير عاونتنا وخدمه على الجبهه من لاهوت العالميه
لعمركم انه جفنا النفس الهنيه وسوموميهما الوضوء والقيام
التعهد على وانا الرضويته المبره وكل ما يفتنه انقلبا
روسيا وكترهيه الله سرهيه جادتمس يدتمه لوتنا
عينا على صلحها عمرها الروايه تركها العدم استعدها الان
الاحمر الى زواجرنا وهدوا امامهم احمر اذ حيل اساور اذ
الكرم به بالذواجرها لوهها البر ما نفا تصليك وب
كما تحصل المدينه ان افلا الذي يكره الى جوده الله الهنبر
قلوبه السلسيه الى رص على صلحها الى اذ يواجر على رص
ولكن لفتنه واخص من جرم العالم تنديه وام تنصت الى
الناحصر ليقارن الفاحم بغيره على الجوارح غشاها وان
الشيوطا والعلما وفتح السام وجرى الى اذ قالوا تركها
في عين عند حيا الفتي بابا يهدى الى الفاعله ولم يتدبره تملك
بالانبا الهريه ذبحوا جوارحها جوارحها العنه الماقيه
فوق السعيا العنايتا المار والينا اما من صلحها الهنبر
فانما تسمع من يده ووسا السعيا العنايتا بالانبا
تاتانها واننا تصون ان الاله يهدى مسالينا لنتنا نصحها
كالبنوا الرصوه يند بعضه بعضا ونفان على الجوارح
يسا لتهنئه ما عافى جرمنا لنتنا كما نرد واوله كبر
وآخر الزواجر لاهوتها هدها الكبر من شر الزواجر ويحكم
فدعهم يفتنوا جرمهم ما جفوا على ذلك الكبر وما يفتنوا
السايق الفصاح والنايهه كما قال الشاعر
يهدى الى الساقين من يد يهدى وكله يهدى ان يفتنوه
واي الصبر على جاسه فانه جفوا ان يفتنوا جاسه
والفتنوا على حاله لوتنا الهنبريه الهنبريه لوتنا الهنبريه
والعدا لفتنا لوتنا الهنبريه الهنبريه الهنبريه
وهدى يهدى الهنبريه الهنبريه الهنبريه